

Tekens van het onzichtbare – Essays over kunst en mystiek
Antoon Van den Braembussche

Damon, 2021, 160 blz., EUR 19,90
ISBN: 9789463402958

Kunstfilosoof Antoon Van den Braembussche gaat in zijn boek op zoek naar verbindingslijnen tussen kunst en mystiek. In het woord vooraf vermeldt de auteur dat de voorliggende essaybundel in het verlengde ligt van een eerder boek, namelijk *De stilte en het onuitsprekelijke*. Terwijl dat eerdere boek zich concentreert op de christelijke mystiek, gaat hij in zijn jongste boek ook het gesprek aan met het soefisme, hindoeïsme, boeddhisme en de joodse traditie. Hij doet dat door beschouwingen te geven bij werk van vier kunstenaars: Rumi (1207-1273), Paul Klee (1879-1940), Anish Kapoor (1954) en Paul Celan (1920-1970).

De titel is alvast goed gekozen. Hij verwijst naar de paradox die ten grondslag ligt aan de vertaling van mystieke ervaringen in kunstuitingen. Of het nu gaat om de poëzie van Rumi en Celan, de tekeningen van Klee of de installaties en conceptuele kunst van Kapoor, kunst spreekt van wat eigenlijk onzegbaar is en maakt gebruik van materie om het onzichtbare vorm te geven. Een grondtrek van het mystieke kunstwerk is dan ook de evocatie van een onvervuld verlangen en de poging om dat te aanvaarden. Het onuitsprekelijke ontsnapt bijvoorbeeld aan het gedicht dat zich bedient van woorden als "sprakeloos". Op die manier wordt het poëtische woord geboren als teken van het onuitsprekelijke. Het onuitsprekelijke laat zich uiteindelijk niet zeggen, en net daardoor ontstaan ontelbare mogelijkheden om te spreken. Hetzelfde geldt voor de onzichtbare leegte die zich in geen enkele vorm laat gieten, maar die net daardoor ruimte geeft aan een oneindige reeks vormen.

De soefispiritualiteit van Rumi getuigt van de hunker om naar de onuitsprekelijke, vormloze oorsprong terug te keren, in een soort goddelijke harmonie die elke individualiteit overstijgt. Stilistisch hanteert Van den Braembussche in zijn essay over Rumi een taal die aansluit bij de extatische beleving van kosmische eenwording in het soefisme. De ene superlatief volgt na de andere. Het is niet helemaal duidelijk of dat een bewuste keuze van de auteur is. Feit is wel dat de toon in het vierde essay, over werk van Celan, beduidend anders is. Dat heeft natuurlijk alles te maken met de Holocaustervaring van Celan. Anders dan bij Rumi speelt bij Celan veel meer het verlangen naar het doorbreken van de stilte. Weliswaar blijft de goddelijke werkelijkheid, vanuit de joodse mystieke traditie, uiteindelijk ook onzegbaar, maar tegelijk huivert Celan voor een stilte waarin zwijgen toestemmen is met de gruwel van Auschwitz. Vanuit een joods perspectief schept de goddelijke stilte, de goddelijke "terugtrekking", dan ook de ruimte voor de mens – voor diens woord en verantwoordelijkheid.

Nergens blijkt het verlangen naar dat woord bij Celan zo groot als in zijn verhouding met de Duitse filosoof Martin Heidegger (1889-1976). Van den Braembussche beschrijft de moeilijke ontmoeting die Celan had met de door hem bewonderde, beroemde denker. Dat soort relationele verankering geeft ook elders in het boek reliëf aan het werk van de besproken kunstenaars. Het maakt duidelijk dat de ambigue ervaring – een beangstigende of bevrijdende – met de werkelijkheid die ons transcendeert en waarop we geen vat hebben, altijd ook te maken heeft met intermenselijke ontmoetingen. Ofwel geven die eerder vertrouwen (zoals in het geval van Rumi met zijn leermeester Sjam van Tabriz), ofwel zijn die eerder schrikwekkend (zoals vaak in het werk van Celan; niet toevallig getuigt de joodse mystiek van een goddelijke "Ander" die radicaal verschilt van al wat geschapen is).

Van den Braembussche laat het voornamelijk aan zijn lezers over om de gelijkenissen en verschillen tussen de kunstenaars op te sporen. In wat niet expliciet wordt gezegd schuilt alleszins de kans om als lezer zelf creatief aan de slag te gaan.